900 jaar “orde van de Norbertijnen”,1121-2021

Dit jaar is het 900 jaar geleden dat prediker Norbert Van Gennep de ‘Orde van de Paters Nobertijnen’ oprichtte in het Franse Prémontré, een dorp gelegen op een 20-tal kilometers ten westen van Laon. De Norbertijnen worden in de volksmond ‘witheren’ genoemd.

De leuze of de regel van de Norbertijnen is van St.-Augustinus en luidt: ad omne opus bonum – tot elk goed bereid. Hun leven is niet alleen contemplatief of geestelijk beschouwend, maar ze richten zich ook op praktische prediking en de zielzorg. De rondtrekkende herder kwam ook naar Antwerpen en richtte in 1124 aan de boorden van de Schelde de inmiddels verdwenen St.-Michielsabdij op. Een grootgrondbezitter uit Tongerlo, de heer Giselbert, schonk zijn goederen aan de orde van St.-Norbertus en omstreeks 1130 verzeilden enkele kloosterlingen van de St.-Michielsabdij in Tongerlo. Dit is het begin van de geschiedenis van een van de indrukwekkendste abdijen ooit. Al snel kreeg deze abdij een hoog aanzien bij de kerkelijke en burgerlijke overheden, maar eveneens bij de gewone bevolking.

Hoe het begon

Ook in onze contreien, met name in Kalmthout en Essen kregen de Norbertijnen voet aan de grond. Immers in 1157 schenkt Arnoldus Brabant I, een grootgrondbezitter, het grondgebied Kalmthout aan de Abdij van Tongerlo. In deze schenking zijn vervat: alle rechten op land, vee en bevolking, maar ook het patroonschap over de kerk te Nispen met de daarbij horende molens en tiendenschuren. Twee jaar later, in 1159 schenkt Berner van Rijsbergen, de zoon van Arnoldus Brabant I, het grondgebied Essen aan de abdij met dezelfde rechten zoals hoger genoemd. Hier rijst de vraag hoe het komt dat de zoon van Arnoldus Brabant, Berner, de familienaam ‘van Rijsbergen’ heeft aangenomen. Hierop is niet met zekerheid een antwoord te geven, maar vermoedelijk leefde de familie op een hof in Rijsbergen-Zundert. ***Het grondgebied Essen, Kalmthout en een klein stukje van Huijbergen vormen vanaf nu de zogenaamde heerlijkheid van de abdij van Tongerlo. Tongerlo zorgde in grote mate voor de economische en sociale ontwikkeling van de streek in de 12de en 13de eeuw. Heel het economisch leven hing vanaf toen van de abdij af.*** Al vanaf de beginperiode, maar zeker vanaf de 15de eeuw, heeft de abdij zich in deze regio bijzonder toegelegd op de turfexploitatie. Er werden moervaarten / turfvaarten gegraven om de gewonnen turf naar de markt van Roosendaal te vervoeren. Deze vaarten dienden ook als aanvoerwegen van stadsmest afkomstig van de toiletten van de stedelingen en van stalmest dat nodig was om de schrale zandgronden vruchtbaar te maken, zij bestaan nu nog. De streek vaarde er wel bij. Er ontstonden nieuwe dorpen en gehuchten en kerken en kapellen. We moeten er ons echter niet te veel bij voorstellen, er was helemaal geen luxe en het landschap

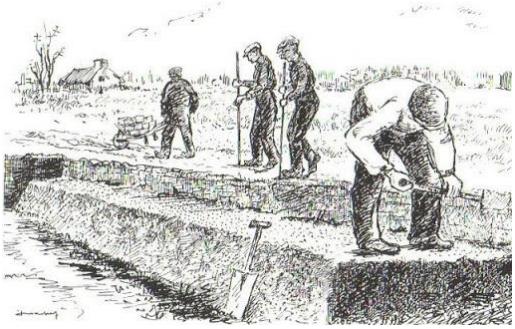

dat we nu kennen is helemaal niet wat het toen was. Buiten enkele ambachtslieden leefde 90% van de bevolking van de landbouw. De meeste waren keuterboertjes die met noeste arbeid van de vroege ochtend tot de late avond de ruige en onvruchtbare gronden bewerkten en er zo in slaagden hun bedrijfje overeind te houden. Het was de enige manier om in het levensonderhoud van de familie te voorzien. Er waren ook wel een aantal herenboeren. Het waren pachters van de hoeven die de abdij zelf had opgericht of van hoeven uit de tijd van Arnold Brabant of zijn zoon Berner. Deze hoeven worden 'abdijhoeven' genoemd. De pachters van de abdijhoeven waren de contactpersonen met Tongerlo en oefenden vaak een openbare functie uit. Ze betaalden geen cijns (erfpacht), maar een pachtsom die men "voorlijf" noemde en een tiende in natura, te leveren op een contractueel bepaalde datum en plaats. Zowel in Essen als in Kalmthout stond een graanschuur of "horreum" waarin de graanvoorraden voor de abdij (de tienden) opgeslagen werden. In Essen stond de tiendenschuur waarschijnlijk bij de Spijkerhoeven. Spijker is trouwens afgeleid van het Latijnse "spicarium" wat graanschuur betekent. In Kalmthout stond de schuur vermoedelijk bij de hoeve het Hof, vlak bij de kerk van Kalmthout-centrum.

Abdijhoeven

Bij de eerste landbouwtelling in 1393 stonden er in de heerlijkheid 13 abdijhoeven, 6 in Kalmthout, 6 in Essen en 1 op het toenmalige grondgebied Huijbergen. In Essen waren er de grote en de kleine Spijkerhoeve, de hoeve ter Donck, de hoeve op de Wildert (St.-Jansstraat), de Voetsberghoeve (op de hoek van de Kalmthoutsesteenweg en de Huijbergsebaan en de hoeve Priesterdonk (Antwerp-sesteenweg). De zes Kalmthoutse abdijhoeven waren in volgorde van grootte: de hoeve het Hof, de hoeve achter de kerk (Kerkendijk), de hoeve De Greef, de hoeve aan de hei (vooraan in de Kijkuitstraat), de hoeve in de hoek (nu de Swaenhoeve) (Zwanenberg) en de hoeve Achterbroek (Roosendaalsebaan). Eén hoeve in Huijbergen, maar binnen het grondgebied van de abt, de Voorste Hoeve. De pachters van de abdijhoeven waren contactpersonen met Tongerlo en oefenden vaak een openbare functie uit. Op een figuratieve kaart van de "aloude Heerlijkheid Esschen-Calmpthout-Huijbergen" van de 18de eeuw van Gerard Meeusen zien we dat er na 1393 nog een aantal abdijhoeven bijkomen:

- in Essen, de Ringelsche hoef (1499) (Schanker), de Vredeberghoeve (+/- 1650) (Moerkantsebaan), de Rouwenshoef (+/- 1650) (naast het klooster), de Hoef aan 't Bos (1767) (de huidige Kiekenhoef) de hoef op de Schriek, de Pastorijhoeve en op den Hoek de Achterste Hoeve.

In een agrarische gemeenschap is ook een graanmolen nodig. In Essen staan er twee molens: een watermolen ter hoogte van de Kleine Aa en een windmolen op het Molenheiken.

- De Kalmthoutenaars zijn in eerste instantie afhankelijk van de watermolen van Essen. Door toedoen van de abdij wordt in de 14de eeuw een windmolen opgetrokken binnen de huidige driehoek Kapellaan-Vandenbogaertlei-Statiestraat. Hij is in de 15de eeuw vervangen door een molen in de Molenbaan op de hoek met de Wipstraat. De hoeven die er in Kalmthout nog bijkomen zijn: de Hoeve de Oude Pastorij (nu Pannenhuis), Klein Hoefken (nu Colruyt), Van Damme Hoeve (vooraan Kijkuitstraat).

- op Nieuwmoer twee hoeven en een molen: de Voorste en Achterste Hoeve (ten NW van Blijdenbergh) en de molen ter hoogte van Holle Weg / Maalderijstraat- in Heide zorgt de Witte Hoeve uit 1770 voor de ontsluiting van Zuid-Kalmthout.

Abdijhoeve De Greef

In de 13de en de 14de eeuw richtten de paters van Tongerlo hun abdijhoeve "De Greef" op, op één van de meest vruchtbare bodems van Kalmthout, namelijk in de vallei van de Kleine Aa, stroomafwaarts, daar waar de beek in het verleden meermaals uit haar oevers is getreden. Hierdoor zijn er in de omgeving van de beek lemige zandgronden ontstaan, die na drainage vruchtbaar kunnen zijn. Dit domein ligt geprangd tussen de "heirbaan" naar Antwerpen en de toenmalige Hoeckxe straete (nu de straat naar de Zwanenberg). Zoals alle abdijhoeven van de paters van Tongerlo in Essen en Kalmthout wordt de Greefshoeve in eerste instantie gerund door lekenbroeders onder het gezag van een pater. Toch gaan de paters al vlug deze hoeve verpachten aan "vrijheren". De rechten en de plichten van deze pachters werden toen ook al contractueel vastgelegd. Hierin wordt rekening gehouden met de belangen van de beide partijen. De tijdspacht wordt meestal voor een beperkte tijd afgesloten. Drie of zes jaar is daarbij de regel. Dit is in toepassing van het traditioneel drieslagstelsel met de opeenvolgende jaarwinningen van zomergraan en wintergraan en met braakligging tijdens het derde jaar. De pachtprijs bestaat gedeeltelijk uit baar geld, gedeeltelijk uit natura. De vergoeding bracht de abdij boter, bier, vlees, graan en mest op. Maar ook onze contreien werden geteisterd door de veelvuldige strijdtonelen in de Nieuw Tijd. Na de belegering van Bergen-Op-Zoom en omgeving tijdens de perikelen tussen de Oostenrijkers en de Fransen is de situatie echt schrijnend geworden. Waar voorheen het cultuurlandschap meer en meer de heide ging innemen, ziet men nu hoe de heide opnieuw meer en meer het cultuurlandschap gaat aantasten. De gevluchte bevolking enerzijds en het daaruit voortspruitende gebrek aan continuïteit in de potstalbemesting anderzijds zijn er oorzaak van dat de heidevorming opnieuw in de hand wordt gewerkt ten nadele van de bebouwde akkers. Voor de abdij van Tongerlo is dan ook het ogenblik aangebroken om orde op zaken te stellen. Er wordt een provisor aangesteld om ter plaatse in Essen en Kalmthout een relance te bewerkstelligen van de eens zo florerende abdijhoeven. De "Greefshoeve" wordt de residentie van deze Provisor.

Provisor Godfried Hermans

De eerste provisor of plaatselijk vertegenwoordiger van de abdij van Tongerlo voor de heerlijkheid Essen-Kalmthout-Oost-Huijbergen is pater Godfried Hermans. Godfried is zelf een boerenzoon uit het Kempense Vorst en een zeer begaafd Norbertijn met vele wetenschappelijke titels. In mei 1762 komt hij naar Kalmthout en neemt zijn vaste verblijfplaats in Hoeve De Greef. Wat toen nog een gewone, maar weliswaar grote boerderij was, liet hij ombouwen tot een versterkte hoeve volgens het kwadraad-type (de gebouwen opgesteld in een vierkant) met prachtige gedecoreerde vertrekken en een huiskapel. Hermans was van grote betekenis voor onze heerlijkheid, hij deed de oorlogsschade vergeten en herstellen, en zorgde ervoor dat de tienden correct betaald werden. Hij had oog voor het welzijn van de streek en haar bewoners en droeg door zijn inspirerende stimulansen in belangrijke mate bij tot onze verdere economische ontwikkeling. Zoals reeds gezegd bestaat zijn taak erin de bestaande abdijhoeven nieuw leven in te blazen en de nieuw opgekomen heide terug te dringen. Hermans richt ook nog een paar nieuwe abdijhoeven op. De provisor ziet zijn rol echter veel ruimer.

Zo zet hij de lokale agrarische gemeenschap terug volledig op het goede spoor, hij moderniseert o.a. de grote heirbaan naar Essen en later naar Kapellen. De Greefshoeve zelf laat hij ombouwen tot een

soort “superbazar” waar de Kalmthoutenaars en de Essenaars voor alles en nog wat terecht kunnen. Kalmthout en Essen dragen provisor Hermans op handen. Hij verschaft heel wat Kalmthoutenaars en Essenaars werkgelegenheid. De genegenheid voor hun weldoener zal blijven als hij tot abt van Tongerlo wordt benoemd. In 1780 wordt hij verkozen tot nieuwe abt van de abdij van Tongerlo en op 31 juli 1780 wordt hij als abt geïnstalleerd in de abdij. Op de Greefshoeve wordt hij als provisor vervangen door Marcellinus Heylen. Ingevolge zijn grote verdienste wordt Godfried Hermans de laatste heer van Essen-Kalmthout-Oost-Huijbergen, juist voor de Fransen in 1789 tabula-rasa maken van het Ancien Regime of het oude stelsel / de oude gebruiken.

Franse Revolutie

1789 was het jaar van de Franse Revolutie. Het eeuwenoude dorpsbestuur eindigt hier. 1 oktober 1795 is voor Kalmthout een historische datum en het meest ingrijpende feit sedert de komst van de Norbertijnen in de 12de eeuw. Na een periode van 650 jaar worden zij niet langer erkend als eigenaar van de Heerlijkheid. Godfried Hermans wordt afgezet als de heer van Essen en Kalmthout. Het Ancien Regime wordt opgeheven, onze heerlijkheid wordt ontnomen van Tongerlo. De vroegere tienden worden afgeschaft en vervangen door grondbelastingen en andere eenvormige cijnzen. Er is geen plaatselijke rechtbank meer. Kalmthout wordt de hoofdplaats van een kanton en krijgt een vredegerecht dat later verhuist naar Wuustwezel en nog later naar Brecht. 1797 was ook het fatale jaar waarin de abdijhoeven en goederen verkocht werden om de kosten van de oorlogsvoering tegen de Oostenrijkers te betalen. De Fransen losten dat op door de grondbelasting in te voeren en onteigeningen door te voeren. Reeds in 1794 verkopen de paters noodgedwongen enkele hoeven aan hun pachters om een deel van de oorlogsschatting te betalen. In Essen zijn dat de Ringelse hoeve, één van de twee Spijkerhoeven en een windmolen. In 1797 volgt een openbare veiling van acht andere hoeven, het domein Hemelrijk, het Essendonkbos en ook nog uitgestrekte heidegronden. In Kalmthout worden in de jaren 1797 – 1798 tien abdijhoeven verkocht. De opkopers waren meesten vreemden. De plaatselijke bewoners waagden het niet dit zogenaamd “zwart goed” te kopen, alhoewel de verkoopprijs beduidend laag was. De opheffing van het ancien régime had vele maatschappelijke en bestuurlijke gevolgen:

- de heerlijkheden werden ontnomen van Tongerlo en vervangen door één algemeen lokaal bestuursmodel, de gemeente,
- de opheffing van het leenstelsel: lenen (waarvan de houder slechts het vruchtgebruik bezat en de naakte eigendom) werden volle eigendom,
- opheffing van het tiendenstelsel: de tiende die doorgaans geïnd werd door de Kerk (abdij) werd vervangen door een door de Staat georganiseerd stelsel van belastingen. De tienden in het bezit van seculieren werden verbeurd verklaard,
- afschaffing van het gewoonterecht en invoering van de Code Napoleon (burgerlijk wetboek),

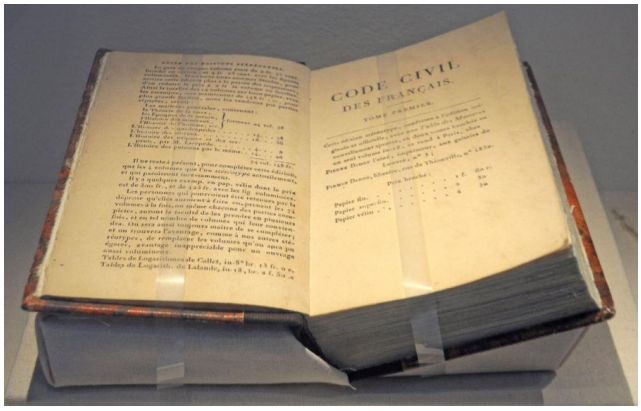

- afschaffing van de oude maatstelsels en invoering van het metriek stelsel.

Op 1 oktober 1795 wordt Kalmthout gescheiden van Essen en uitgeroepen tot zelfstandige gemeente, Nieuwmoer wordt bij Kalmthout gevoegd, Essen wordt in 1802 gescheiden van Nispen en wordt eveneens een zelfstandige gemeente. De witheren van Tongerlo blijven in deze regio tot 1839. De kerkelijke belangen worden dan overgenomen door seculiere priesters. (Op Nieuwmoer blijft nog lang een Norbertijn de vertegenwoordiger van de kerk). Met de Franse Revolutie begint een nieuw verhaal …het verhaal van Napoleon.!

(bijdrage van Wies Peeters uit Achterbroek, april 2021)

Ontstaan van Villa Thilda?

We ondervonden deze week dat het verhaal rond de geschiedenis van Eikenhof/Beukenhof werd gesmaakt. Lezer Eddy Marstboom vraagt zich af of iemand de geschiedenis van een andere bekende villa in Heide in beeld kan brengen. Villa Thilda situeerde zich waar bouwbedrijf Jos Dejongh een residentie onder dezelfde naam bouwde in de Heidestatiestraat. Wie weet hier meer over?

Opnieuw 100-jarige in Beukenhof

Maandag 17 mei was het opnieuw feest in Beukenhof. Maria-Louise Van Osselaer (Mouchke) werd 100 jaar oud. Zoals gebruikelijk kwam de burgemeester op bezoek, met een gepaste cadeau, en vond er een viering plaats in de residentie. Voor deze gelegenheid werd er een tekst op muziek gezet welke haar levensbeschrijving weergeeft:

Kleine meid uit Arendonk.
In Putte kwam je thuis,
Met een frituur in Antwerpen,
in het feestgedruis.

Je hield van mooie mannen,
mooie mannen ook van jouw.
Ze lagen aan de voeten,
van een wonderlijke vrouw

De oorlog bracht jou liefde,
En je raakte van de straat.
Kreeg 2 mooie kinderen,
van een Engelse soldaat.

Maar Mouchke bleef geen frieten bakken,
ze vertrok en nam haar dromen mee.
Ze zong de sterren van de hemel,
in een casino aan zee.

Als winkeldetectieve later deed je goed je best, maar niets gaat boven zingen,
Liefst met een groot orkest.

De winters waren warm op Tenerife,
Nu zit je lekker warm bij ons.
We zullen je verwennen,
zoals we je kennen,
met Liefde en een klein gebaar.

Mouchke, gelukkige 100 jaar

Begrafenis Jaro te volgen via livestreaming.

Vermoedelijk zou de ruimte waar men afscheid zou nemen van Jaro, in normale tijden, veel te klein zijn geweest. Begrijpelijk dat heel wat mensen hun medeleven willen betuigen. Getuigen daarvan zijn de vele dankbetuigingen via de sociale media. Door de corona-maatregelen zal de uitvaartplechtigheid in beperkte kring plaatsvinden in het “uitvaartcentrum Schilde” op donderdag 27 mei om 11u. Er is voorzien dat iedereen die dit wil de dienst kan volgen via livestreaming. Je kan hiervoor linken naar https://rouwpagina.be/jarodebruyne-1979

Toegezonden ter nagedachtenis van Jaro.

Eindeloos (een Kalmthoutse voorjaarsmorgen) (2018)

Eindeloos dwalen door straten, over pleinen, in oude stegen.
Niemand die je stoort, je bent in jezelf verdrongen, niemand die je kent, niemand houd je tegen.
Een jonge man op een fiets komt je tegemoet. Voorovergebogen, fluitend, tot zichzelf sprekend nadert hij bij elke pedaalslag die hij doet.
Het is Jaro in de weidse omgeving door ieder gekend. Een handgebaar, een groet en een lach, zo fiets hij verder naar bestemming onbekend.
Een eindje verder wordt je aandacht opgewekt door sterk geurende planten aan beide kanten van de laan. Fluitenkruid tiert welig heen en weer bij elk zuchtje wind, dit alles kan je niet ontgaan.
Het scherpe belgerinkel van overweg 35 verstoort in de verte je gemoed, als even later een bulderende trein je van alle stilte ontdoet.
Maar eenmaal het ijzeren monster je gehoor ontlopen, is daar weer de rust, de stilte, al het geen je verkoos, dwaal je weer verder en lijkt alles weer zo mooi, zo intens, zo…eindeloos
(ingezonden door J.F.)

Heide vertelt is een tijdelijke uitgave
Redactie: Louis van den Buijs
vandenbuijslouis@gmail.com
0477/22.24.81

Eerder verschenen krantjes kan je downloaden via www.binkalmthout.be